ХАРКІВСЬКИЙ АРХІВІСТ 2008

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Державний архів
Харківської області
2008 р.

УДК 930.25 (477.54)
ББК 79.3 (4УКР–4ХАР)

Редакційна колегія: Л.М.Момот (головний редактор), к.і.н. Л.М.Юдіна (відповідальний за випуск), О.С.Гнезділо, Т.В.Іванська, А.Ф.Парамонов, Т.В.Чернявська.

Схвалено науково-методичною радою ДАХО (протокол від 25.09.2008 №5) на виконання рішення його колегії від 13.08.2008

ЗМІСТ

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

Закон України
«Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» 5

Указ Президента України
«Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» 10

Указ Президента України «Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору» 15

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Любов Михасенко Про нові надходження держархіву області: книги реєстрації актів цивільного стану періоду 1932-1933 років та свідчення з «усної історії» 17

Лідія Пантелєєва Про стан підготовки реєстру архівних фондів меморіального характеру, пов'язаних з Голодомором 1932-1933 років 22

Людмила Момот Дослідження користувачами теми Голодомору в Україні за документами держархіву області 28

Ольга Гнезділо Збірник документів «Голодомор 1932-1933 років на Харківщині» 33

КРАЄЗНАВСТВО

Лариса Юдіна Пам'ятаймо заради недопущення повторення жахливої трагедії українського народу: за спогадами свідків Голодомору 1932-1933 років на Харківщині 37

Наталія Харченко Голодомор 1932-1933 років на Харківщині 46

Лариса Юдіна Документи Державного архіву Харківської області свідчать про масову дитячу безпритульність, спричинену Голодом 1932-1933 років на Харківщині 54

Тетяна Іванська Новий документ щодо Голодомору 1932-1933 років на Харківщині 62

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

Ольга Гнезділо Державний архів Харківської області зустрічає іноземні делегації 67

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Голодомор 1932-1933 років в Україні

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 50, ст. 504)

Верховна Рада України **постановляє**:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуваючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні, яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав – членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року № 607, та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років,

схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року № 789-IV, в якому Голодомор визнається актом Геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт массового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону.

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору

1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України **В.ЮЩЕНКО**

м. Київ, 28 листопада 2006 року
№ 376-V

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні

З метою забезпечення належного вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу та на підтримку ініціатив Координаційної ради з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні

постановляю:

1. Кабінету Міністрів України розробити у місячний строк із залученням Координаційної ради з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та затвердити План заходів на 2007-2008 роки у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, передбачивши в ньому, зокрема:

заходи з роз'яснення положень Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»;

забезпечення складання списків жертв Голодомору в Україні, формування Національної книги пам'яті та відповідних регіональних книг пам'яті, а також складання єдиного списку постраждалих від Голодомору;

встановлення в населених пунктах України, жителі яких постраждали від Голодомору, відповідних пам'ятників та пам'ятних знаків;

здійснення дальших заходів щодо спорудження у місті Києві пам'ятника визначному досліднику Голодомору 1932-1933 років в Україні Джеймсу Мейсу;

здійснення додаткових заходів щодо визнання міжнародною спільнотою, зокрема Генеральною Асамблеєю

Організації Об'єднаних Націй та Європейським Парламентом, Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом Українського народу;

заходи зі сприяння українській громадськості за кордоном в організації та проведенні до 1 жовтня 2007 року в установленому порядку міжнародного конкурсу на кращий проект пам'ятника жертвам Голодомору 1932-1933 років у місті Вашингтоні (Сполучені Штати Америки);

вивчення питання щодо можливості встановлення в інших іноземних державах відповідних пам'ятників та пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні;

забезпечення співробітництва з Міжнародним координаційним комітетом Світового конгресу українців для планування відзначення 75-х роковин Голодомору в Україні;

проведення у 2008 році в місті Києві Міжнародного форуму, присвяченого 75-м роковинам геноциду Українського народу;

заснування грантів науковцям для дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні;

забезпечення формування єдиного реєстру документів, матеріалів, пов'язаних із Голодомором 1932-1933 років в Україні, у тому числі здійснення заходів щодо повернення в установленому порядку в Україну відповідних документів з інших держав;

проведення в населених пунктах України тематичних виступів творчих колективів, діячів культури та мистецтва;

організацію та проведення закордонних турів творчих колективів з метою поширення правдивої інформації про трагедію Голодомору 1932-1933 років в Україні, організацію тематичних виставок у парламентах, урядових установах іноземних держав;

організацію в населених пунктах України постійно діючих експозицій, виставок архівних документів, фотоматеріалів, творів мистецтва та літератури, які відображають події, пов'язані з геноцидом Українського народу, формування та оновлення відповідних музейних зібрань, зокрема в краєзнавчих музеях;

створення художнього та документальних фільмів про події часів Голодомору 1932-1933 років в Україні;

проведення конкурсів на створення кращого твору літератури, твору образотворчого мистецтва, музичного твору на вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу;

видання, перевидання та розповсюдження наукових, науково-популярних, художньо-публіцистичних праць, збірок документів та матеріалів про Голодомор 1932-1933 років в Україні, а також здійснення заходів щодо перекладу та видання іноземними мовами окремих тематичних видань для розповсюдження їх за межами України;

проведення у навчальних закладах і військових частинах тематичних уроків, лекцій про історичні події Голодомору 1932-1933 років в Україні;

вирішення в установленому порядку питання щодо поглибленого вивчення в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах причин та наслідків Голодомору в Україні;

організацію серед школярів, студентів та педагогічних працівників всеукраїнського конкурсу науково-пошукових робіт «Голодомор 1932-1933 років. Україна пам'ятає»;

започаткування та забезпечення проведення щорічної всеукраїнської акції «Колосок пам'яті» із покладання учнями загальноосвітніх навчальних закладів колосків пшениці до пам'ятників, меморіалів жертвам геноциду Українського народу;

випуск в обіг поштової марки і конверта у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та здійснення спецпогашення поштової марки.

2. Кабінету Міністрів України забезпечити завершення спорудження до 1 жовтня 2008 року у місті Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні, передбачене

підпунктом 3 пункту 2 статті 5 «Прикінцеві положення» Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні».

3. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

утворити у місячний строк відповідні координаційні ради, включивши до їх складу представників громадськості, для забезпечення організації та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, забезпечити розроблення за участю координаційних рад та затвердити відповідні плани заходів;

сприяти громадським організаціям, благодійним фондам, окремим громадянам у їх діяльності з ушанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, проведення ними науково-пошукової та просвітницької діяльності;

забезпечити за участю науковців, дослідників Голодомору в Україні, представників громадських організацій збирання свідчень очевидців Голодомору 1932-1933 років в Україні;

внести у тримісячний строк пропозиції щодо відзначення державними нагородами України громадян, які зробили вагомий внесок в дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні, донесення правди про трагедію до української та світової громадськості;

створити до кінця 2007 року списки мешканців регіонів, що постраждали від Голодомору 1932-1933 років в Україні, вжити заходів щодо належного впорядкування місць поховань жертв геноциду Українського народу;

вжити в установленому порядку заходів щодо демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні та політичних репресій, а також щодо перейменування в установленому порядку вулиць, площ, провулків, проспектів, парків та скверів у населених пунктах України, назви яких пов'язані з такими особами.

4. Державному комітету телебачення та радіомовлення України, Національній телекомпанії України, Національній радіокомпанії України забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, а також виготовлення та розповсюдження інформаційної продукції, організацію циклів телета радіопередач з тематики Голодомору в Україні.

Президент України **В.ЮЩЕНКО**

м. Київ, 28 березня 2007 року
№ 250/2007

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору

Ушановуючи пам'ять мільйонів громадян, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років, з метою донесення правди про геноцид Українського народу до української громадськості і міжнародної спільноти та у зв'язку з 75-ми роковинами цієї трагедії **постановляю:**

1. Оголосити 2008 рік в Україні Роком пам'яті жертв Голодомору.

2. Координаційній раді з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні спільно з Організаційним комітетом з підготовки та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами голодомору в Україні забезпечити організацію та координацію заходів з проведення Року пам'яті жертв Голодомору.

3. Кабінету Міністрів України:

проаналізувати стан виконання Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», нормативно-правових актів щодо підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та вжити необхідних заходів щодо забезпечення їх реалізації;

вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування видатків, пов'язаних із підготовкою та проведенням Року пам'яті жертв Голодомору.

4. Міністерству закордонних справ України за участю Міжнародного координаційного комітету Світового конгресу українців для планування відзначення 75-х роковин Голодомору в Україні розробити у місячний

строк план тематичних заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932 – 1933 років, забезпечити його реалізацію закордонними дипломатичними установами України із залученням української громадськості за кордоном.

Президент України **Віктор ЮЩЕНКО**

м. Київ, 24 листопада 2007 року
№ 1144/2007

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Любов Михасенко

Про нові надходження держархіву області: книги реєстрації актів цивільного стану періоду 1932-1933 років та свідчення з «усної історії»

У зв'язку з відзначенням у 2008 році 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні та на виконання звернення Секретаріату Президента України щодо передачі державними відділами реєстрації актів цивільного стану книг реєстрації актів громадянського стану за 1932-1933 роки до відповідних обласних державних архівів, районними відділами реєстрації актів цивільного стану та міськими відділами реєстрації актів цивільного стану було підготовлено до передачі документи за вищевказаний період. Ураховуючи, що відділам РАЦС згідно з чинним законодавством надано право видавати особисті документи безпосередньо людині, якої вони стосуються, робота дослідників у відділах РАЦС через це унеможливлювалась. Надходження вищевказаних документів до державного архіву області дало можливість взяти книги реєстрації записів про народження, шлюб та смерть на облік як документи Національного архівного фонду та відкрити перед дослідниками можливість вільного доступу до їх вивчення.

На постійному зберіганні у Державному архіві Харківської області у фонді Харківської духовної консисторії знаходяться метричні книги про народження, шлюб та смерть за період 1749-1890 років у кількості 3033 справи.

У квітні-травні 2008 року 27 відділами записів актів цивільного стану районних управлінь юстиції Харків-

ської області були складені описи справ постійного зберігання за 1932-1933 роки у кількості: Балаклійський – 70 од. зб., Барвінківський – 23 од. зб., Близнюківський – 13 од. зб., Богодухівський – 37 од. зб., Борівський – 31 од. зб., Валківський – 29 од. зб., Вовчанський – 53 од. зб., Великобурлуцький – 19 од. зб., Дворічанський – 15 од. зб., Дергачівський – 27 од. зб., Зачепилівський – 33 од. зб., Зміївський – 48 од.зб., Золочівський – 15 од. зб., Ізюмський – 40 од. зб., Кегичівський – 20 од. зб., Коломацький – 14 од. зб., Красноградський – 27 од. зб., Краснокутський – 25 од. зб., Куп'янський – 51 од. зб., Лозівський – 18 од. зб., Нововодолазький – 48 од. зб., Печенізький – 18 од. зб., Первомайський – 27од. зб., Чугуївський – 34 од. зб., Сахновщинський – 16 од. зб., Харківський – 16 од. зб., Шевченківський – 14 од. зб.

До описів справ увійшли книги реєстрації актів про народження, шлюб, смерть, зміну імені, розірвання шлюбу та алфавітні журнали вищеназваних актів.

Ураховуючи, що установи-фондоутворювачі виявилися однорідними за функціональним і цільовим призначенням, а в поданих ними описах представлено невелику кількість справ, держархів області прийняв рішення про створення об'єднаного архівного фонду з назвою: Підвідділи записів актів громадянського стану Відділів внутрішніх справ районних виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Харківської області.

Під час прийому документів працівники відділу формування НАФ та діловодства держархіву області зазнали ряд труднощів, пов'язаних з неналежною готовністю окремих районів до передачі документів: йдеться про відсутність нумерації в частині справ або наявність невірної нумерації, про необхідність реставрації окремих аркушів справ тощо. Неподинокими виявилися випадки неправильного внесення в опис справ заголовків, дат документів та кількості аркушів у них. Окреслені неточності були усунуті працівниками відділу під час та відразу після прийому документів.

На постійне зберігання до Державного архіву Харківської області надійшло 1040 справ за 1932-1933 роки.

На виконання доручення редакційної колегії обласної Книги Пам'яті «Голодомор 1932-1933 років», засідання якої відбулось 22 травня 2008 року, для надання більш повної інформації про населені пункти Харківської області в обласній Книзі пам'яті «Голодомор 1932-1933 років» та за завданням Українського інституту національної пам'яті, Харківська обласна державна адміністрація у травні 2008 року звернулась до голів районних державних адміністрацій та до міських голів міст обласного значення з проханням надіслати свідчення очевидців та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років до Державного архіву Харківської області. До документів ставилися такі вимоги:

– свідчення має бути рукописним;

– у ньому має бути подано: місце запису (повна назва населеного пункту); дата запису (число, місяць та рік); повне ім'я, прізвище особи, що вела запис; прізвище, ім'я, по батькові оповідача, рік його народження.

– під свідченням має стояти підпис особи, яка надала свідчення, її паспортні дані, та підпис особи, яка зібрала ці свідчення.

При проведенні роботи зі збору свідчень використано програму-запитальник, рекомендовану Українським інститутом національної пам'яті.

Контроль за виконанням вищеназваної роботи здійснював відділ з питань внутрішньої політики Харківської обласної державної адміністрації. Працівники відділу формування НАФ та діловодства держархіву області надавали вчасні консультації з питань науково-технічного впорядкування та проведення експертизи

цінності зібраних документів районним відділам та секторам з питань внутрішньої політики.

2 липня 2008 року на державне зберігання до держархіву області Відділом з питань внутрішньої політики Харківської обласної державної адміністрації передано свідчення очевидців та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні по Балаклійському, Барвінківськму, Борівському, Великобурлуцькому, Дергачівському, Зачепилівському, Зміївському, Золочівському, Ізюмському, Коломацькому, Красноградському, Куп'янському, Лозівському, Первомайському, Печенізькому, Сахновщинському, Чугуївському та Шевченківському районах у кількості 18 справ. Документи надійшли в неупорядкованому стані. Після науково-технічного впорядкування сформовано 21 справу свідчень за 2007-2008 роки. У липні 2008 року на постійне зберігання до архіву надійшли свідчення від Близнюківського, Богодухівського, Вовчанського, Дворічанського, Кегичівського, Краснокутського, Нововодолазького, Харківського районних відділів та секторів з питань внутрішньої політики апаратів райдержадміністрацій та Ізюмського, Куп'янського, Люботинського, Первомайського і Чугуївського міських відділів та секторів з питань внутрішньої політики. Документи від вищеназваних секторів та відділів надійшли також в неупорядкованому стані.

Після проведення робіт з науково-технічного впорядкування справ складено опис №2 Колекції документів про Голод 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. по Харківській області за 1987-2008 роки, до якого увійшло 35 справ. У шести справах є фотографії осіб, які давали свідчення. До справ №6 «Спогади про голод по сільрадам Великобурлуцького району» та №11 «Спогади про голод по сільрадам Зміївського району» додано аудіозаписи свідчень.

Під час прийому-передачі спогадів по Нововодолазькому району до Державного архіву Харківської області передано фільм «Голодомор» – аматорське відео магістрів та студентів Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України, що увійшов до опису №3 справ постійного зберігання на DVD-R дисках.

В найкоротші терміни було завершено роботи з оправлення справ та передачі їх до архівосховища. З 14 липня поточного року розпочалась безпосередня робота дослідників за новими надходженнями документів.

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Лідія Пантелєєва

Про стан підготовки реєстру архівних фондів меморіального характеру, пов'язаних з Голодомором 1932-1933 років

У 2008 році вітчизняна та міжнародна громадськість відзначає 75-ті роковини української національної трагедії – Голодомору 1932-1933 років та вшановує пам'ять мільйонів громадян, які стали її жертвами.

Враховуючи важливість питання відновлення історичної справедливості, вшанування пам'яті жертв та постраждалих громадян України від Голодомору і на виконання звернення Президента України, наказу Державного комітету архівів України від 10.10.2006 № 127 «Про підготовку реєстру архівних фондів меморіального характеру і проведення суцільної перевірки наявності документів у зазначених фондах», наказу директора архіву від 01.02.2007 № 10 «Про створення робочої групи для підготовки реєстру архівних фондів меморіального характеру» держархів області започаткував роботу зі створення реєстру. Його мета – максимально повно оприлюднити інформацію про склад і зміст архівних документів, пов'язаних з однією з найбільш драматичних і «закритих» сторінок історії українського народу – Голоду 1932-1933 рр.

На першому етапі роботи було складено перелік архівних фондів, які підлягали перегляду та описуванню на подокументному рівні. Критерієм для включення цих фондів до переліку визначено їхню інформаційну місткість. До переліку увійшли:

1. Фонди органів влади та управління, партійних і комсомольських організацій, установ охорони здоров'я, соціального забезпечення та страхування.

2. Фонди органів юстиції, суду, прокуратури.

3. Фонди професійних організацій сільського населення, кооперативних спілок, сільськогосподарської та споживчої кооперації, комітетів незаможних селян.

4. Фонди органів масової інформації.

5. Колекція спогадів та свідчень про Голодомор.

До роботи по виявленню документів залучалися працівники наступних відділів: відділу інформації та використання документів, відділу організації та координації архівної справи, відділу формування НАФ та діловодства, відділу документів громадських організацій. Роботу зі складання реєстру покладено на відділ обліку та довідкового апарату держархіву області.

У процесі роботи з виявлення документів, у яких відбито передумови виникнення Голодомору, його причин та наслідки, переглянуто 319 фондів, 100546 заголовків справ за описами, 15179 справ, 969452 аркуша, складено 5268 тематичних карток на документи.

До реєстру архівних фондів меморіального характеру, що зберігаються в держархіві області, включено 5268 документів із 69 фондів, хронологічні межі яких охоплюють 1930-1934 роки.

Описуванню підлягали як офіційні документи: постанови, довідкові та аналітичні матеріали загального характеру, що відклалися в фондах органів влади, так і неофіційні: скарги, листи, звернення громадян, їх спогади та свідчення. У поточному році до держархіву області на збереження від Управління з питань внутрішньої політики Харківської обласної державної адміністрації надійшло більше ніж 2500 спогадів та свідчень мешканців м. Харків та Харківської області про Голодомор 1932-1933 років, які також включені до складу документів реєстру фондів меморіального характеру. Саме в офіційній інформації періоду 30-х років XX століття, у свідоцтвах про смерть, що зберігаються у фон-

дах міських та районних підвідділів ЗАГСу, спогадах і свідченнях очевидців відбито реальні події на місцях. Їх порівняльний аналіз дає можливість скласти всебічну картину минулого.

Описування документів всередині реєстру архівних фондів проводилося згідно з наданою Державним комітетом архівів України структурою і представлено як:

1. Назва архівосховища (державного архіву)

Державний архів Харківської області

2. Порядковий номер позиції

1

3. Номер фонду за реєстром фондів архіву

Ф. Р-154

4. Назва фонду; його загальні хронологічні межі

Виконавчий комітет Черемушнянської сільської ради депутатів трудящих, с. Черемушна Валківського району Харківської області, 1924-1932 рр.

5. Кількість справ (загальна/дотичних тем і анотування)

загальних: 89

дотичних тем і анотування: 7

6. Номер опису

оп. 1

7. Назва справи, що анотується

Протоколи засідань президії та пленуму Черемушнянської сільради (спр. 16)

8. Хронологічні межі справи

1932 р.

9. Назва документа

Заява селянина М.М. Євдошенко до Черемушнянської сільради Валківського району з проханням повернути садибу та будинок, які були конфісковані за невиконання грошового податку (арк. 123)

10. Дата документа

23 липня 1932 р.

11. Коротка анотація документа (у разі потреби, якщо зміст його не розкривається назвою)

Резолюція: «Відмовити»

12. Умови доступу (якщо вони різняться від загальних)

обмежень доступу немає

13. Фізичний стан

задовільний

14. Довідковий апарат

путівник, систематичний каталог, опис

15. Бібліографічні посилання (де опублікований документ або інформація про фонди)

Колективізація і голод на Україні, 1923-1933 / АН України, Інститут історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, С.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчинський. – К.: Наук. думка, 1992. – 736 с. – Додатки: с. 643- 733.

16. Автор описової статті

головний спеціаліст Голуб О.В.

17. Дата проведення описування

19 лютого 2007 р.

***

1. Назва архівосховища (державного архіву)

Державний архів Харківської області

2. Порядковий номер позиції.

5

3. Номер фонду за реєстром фондів архіву

Ф.Р-6459

4. Назва фонду; його загальні хронологічні межі

Колекція документів про голод 1932-1933 та 1946-1947 років по Харківській області

5. Кількість справ (загальна /дотичних тем і анотування)

загальних: 54

дотичних тем і анотування: 53

6. Номер опису

оп. 2

7. Назва справи, що анотується

Спогади про голод 1932-1933 рр. мешканців Ізюмського району Харківської області (спр. 15)

8. Хронологічні межі справи

22 листопада 2007 р. – 28 травня 2008 р.

9. Назва документа

Спогади про трагічні події 1932-1933 рр. в с. Грушеве Ізюмського району Харківської області мешканки с. Грушеве Волкової В.А. (арк. 97)

10. Дата документа

12 березня 2008 р.

11. Коротка анотація документа (у разі потреби, якщо зміст його не розкривається назвою)

Від голоду помер батько, а мати була від голоду пухлою.

12. Умови доступу (якщо вони різняться від загальних)

обмежень доступу немає

13. Фізичний стан

задовільний

14. Довідковий апарат

систематичний каталог, опис

15. Бібліографічні посилання (де опублікований документ або інформація про фонди)

документ не публікувався

16. Автор описової статті

головний спеціаліст Скрипникова Н.В.

17. Дата проведення описування

28 серпня 2008 р.

Деякі документи фондів меморіального характеру, що зберігаються в Державному архіві Харківської області, використані в друкованих виданнях, таких, як збірники: «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів», К., 1990; «Столиця відчаю. Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі», Харків, 2006; «Колективізація і голод на Україні, 1929-1933 рр.», К., 1997; «Чорні жнива. Голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини. Документи, спогади, списки померлих», К., 1997.

У вересні 2008 року реєстр архівних фондів меморіального характеру, до якого внесені усі виявлені у минулому та поточному роках документи про події 1932-1933 роки, надісланий в електронному вигляді до Державного комітету архівів України.

Робота по складанню реєстру архівних фондів меморіального характеру триває, що пояснюється продовженням надходжень спогадів та свідчень від мешканців Харківської області щодо подій періоду 1932-1933 рр. до держархіву області на постійне зберігання.

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Людмила Момот

Дослідження користувачами теми Голодомору в Україні за документами держархіву області

Тема Голодомору, що за радянських часів офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч та вважалася майже закритою, сьогодні набула надзвичайної актуальності через усвідомлення громадянами необхідності у вшануванні пам'яті мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні, усіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу, і визнання необхідності відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства: її вивчають, досліджують, аналізують та намагаються знайти відповіді на безліч питань, зрозуміти хто та заради чого пожертвував мільйонами життів. Найоб'єктивнішу відповідь знаходимо в архівних документах, вивчаючи які можливо відстежити не лише розвиток подій, а й проаналізувати їх передумови та наслідки.

Покоління XX ст., якому на щастя не довелося відчути на собі масовий Голод 1932-1933 та 1946-1947 рр., до тепер про Голодомор багато чули з розповідей очевидців. Сучасне покоління про реальні події 30-х років минулого століття в більшій мірі дізнається з першоджерел – архівних офіційних (постанови, розпорядження, акти, ін.) та неофіційних (свідчення, заяви, листи, ін.) документів, які сьогодні широко популяризуються через ЗМІ.

З кінця XX – на початку XXI ст. певну увагу користувачів читальних залів архіву привертала та продовжує привертати тема Голодомору в Україні, особливо це стосується періоду після прийняття ряду офіційних документів серед яких: Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», Указ Президента України «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій», «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні», «Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору».

Основну групу користувачів, які займаються дослідженням теми Голодомору в Україні на базі документів держархіву області, складають студенти ВНЗ, вчителі історії, представники краєзнавчих та історичних музеїв, комунального закладу Редакційно-видавничої групи Харківського тому серії «Реабілітовані історією», які працюють над підготовкою обласної Книги Пам'яті «Голодомор 1932-1933 років» та ін.

Поряд із дослідниками з України тему Голодомору вивчають і іноземні користувачі. У поточному році з документами архіву цієї тематики у читальному його залі працювали професор кафедри медіадосліджень Блюмсберського університету США Бертельсен Д.А. та студентка цього ж університету Бертельсен О.Р., досліджуючи тему: «Репресії 30-х років. Голодомор (1932-1933 рр.)».

Упродовж 2007-2008 рр. дослідження користувачів теми Голодомору в Україні проводилось та триває за такими напрямами:

Голодомор 1932-1933 рр. Політичні репресії 1932-1933 рр. (дослідник – керівник проекту Державне підприємство «Дослідний центр медіатехнологій» Лапчинська Н.В.);

Голодомор в Україні (1932-1934 рр.). Політичні репресії (дослідник – молодший науковий редактор РВГ ХТС «Реабілітовані історією» Кириченко Ю.С.);

Голодомор в Україні 1930-1934 рр. (дослідник – старший науковий редактор РВГ ХТС «Реабілітовані історією» Скороходова С.Е.);

– Голодомор в Україні 1932-1933 рр. (дослідник – старший науковий співробітник Харківського історичного музею Богданов Д.В.);

– Голодомор 1932-1933 рр. (дослідник – студент історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна Корнєв О.В.);

– Голодомор 1932-1933 рр. у Балаклійському районі (дослідник – завідувач відділу Балаклійської станції юннатів Пурдя І.М.);

– Голодомор на Богодухівщині 1932-1933 рр. (дослідник – заступник міського голови Богодухівської міськради Рогинська Л.І.);

– Голодомор і репресії в Борівському районі (дослідник – аспірант ХНУ ім. В.Н. Каразіна Баєв Т.О.);

– Три голодомори на Борівщині: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. (дослідник – вчитель історії Богуславської загальноосвітньої школи Борівського району Харківської області Ісаєв О.Я.);

– Історія Голодомору 1932-1933 рр. у Валківському районі (дослідник – директор Валківського краєзнавчого музею Поліщук Т.В.);

– Голодомор і репресії радянських часів. Історія Валківщини, XIX-XX ст. (дослідник – член Асоціації голодоморів, член комітету і редколегії комітету голодомору Губський П.В.);

– Голодомор на Зміївщині 1932-1933 рр. (дослідники – завідувач Таранівського музею бойової слави ім. Гвардійців-Широнінців Зміївського району Сосикіна С.М. та науковий працівник Зміївського краєзнавчого музею Дьоміна О.М.);

– Голодомор 1932-1933 рр. у Зміївському районі (дослідник – студентка історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна Дубровська О.С.);

– Голодомор у Зміївському районі (дослідник – студентка філологічного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна Даниленко О.В.);

– Вивчення Голодомору 1932-1933 рр. у Куп'янському районі (дослідник – вчитель Глушківської загальноосвітньої школи Куп'янського району Харківської області Шишкань С.В.);

– Голодомор 1932-1933 рр. у Новій Водолазі Харківської області (дослідник – вчитель історії Нововодолазької гімназії Кобзева Т.В.);

– Голодомор 1932-1933 рр. на Ахтирщині (дослідник – співробітник краєзнавчого музею м. Ахтирка Міщенко Л.В.);

– Голодомор 1932-1933 рр. на території Печенізького району (дослідник – начальник архівного відділу Печенізької райдержадміністрації Ланко С.А.);

– Голодомор на Харківщині у 1930-1934 рр. (дослідник – молодший науковий редактор РВГ ХТС «Реабілітовані історією» Мілютіна О.О.);

– Голодомор на Харківщині 1932-1933 рр. (дослідник – учень Харківської спеціалізованої школи №87 Кривенко О.О.);

– Голодомор на Чугуївщині (дослідник – сільський голова с. Базаліївка Чугуївського району Штих О.Д.) та інші.

Досить плідно співпрацює держархів області з Державним підприємством «Дослідний центр медіатехнологій», на сайті якого відкрито портал «Голодомор 1932-1933 рр. в Харківській області» (www.golodomor.kharkov.ua), де розміщено 331 оцифрований документ та переліки на 777 виявлених документів згаданої тематики. Роботи з виготовлення цифрових копій архівних документів здійснювалися в читальному залі держархіву області.

Читальний зал держархіву області в повній мірі забезпечує постійну роботу науковців, краєзнавців, представників громадських організацій, студентів щодо проведення ними пошукової роботи за архівними документами в його читальних залах. Він відкритий з понеділка

по п'ятницю з 8.30 до 17.00 і як і раніше завжди чекає на своїх відвідувачів.

Студенти історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна знайомляться з виставкою документів про Голодомор 1932-1933 років на Харківщині

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

Ольга Гнезділо

Збірник документів «Голодомор 1932-1933 років на Харківщині»

Новий збірник документів, підготовлений працівниками Державного архіву Харківської області, «Голодомор 1932-1933 років на Харківщині» присвячений одній з найбільш трагічних і довгий час «закритих» сторінок історії українського народу.

Ідея підготовки збірника документів даної тематики виникла ще 2005 року, але, на жаль, через недостатнє фінансування здійснити його видання на той час не було можливості.

Роботу з виявлення документів про Голодомор 1932-1933 років Держархівом Харківської області розпочато ще на початку 90-х років XX ст. У той період виявлено близько 30 архівних документів і декілька з них увійшли до першого збірника документів даної тематики: «Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів» (К., 1990. – 605 с.).

З того часу тема Голодомору залишається актуальною для працівників архіву. Досліджуються фонди, в яких могли б міститися необхідні відомості, на виявлені документи складаються переліки, які надаються для користування дослідникам у читальному залі архіву. Зазначені документи експонувалися на виставках, висвітлювалися у пресі, на радіо та у телефірах.

Виявлені працівниками держархіву області документи використані в друкованих виданнях: «Колективізація і голод в Україні. 1929-1933 рр.» (К., 1992), «Чорні жнива. Голод 1932-1933 років у Валківському

та Коломацькому районах Харківщини. Документи, спогади, списки померлих» (К., 1997) та ін.

Особливо активізувалася робота з виявлення документів про Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині наприкінці 2006 року, на виконання звернення Президента України щодо створення реєстру фондів меморіального характеру, а також відповідного наказу Державного комітету архівів України.

На сьогодні до зазначеного реєстру увійшло 5268 документів з фондів держархіву області. Найбільш значущі, інформаційно наповнені документи представлені у збірнику «Голодомор 1932-1933 років на Харківщині» – всього 160 документів і матеріалів, а також ілюстрації – світлини з фондів архіву і фотознімки деяких документів, розміщених у збірнику.

Документи, представлені у виданні, висвітлюють виникнення, перебіг і наслідки Голодомору 1932-1933 рр. на Харківщині.

Слід зазначити, що документи періоду 1932-1934 років надійшли на зберігання до Держархіву Харківської області неповністю: значна кількість документальних матеріалів загинула у 1941-1943 роках (період тимчасової окупації м. Харкова і більшої частини території Харківської області). Тому відомостей про трагічні події Голодомору 1932–1933 рр. в окремих районах Харківської області в архіві, на жаль, не виявлено.

Підготовкою збірника до видання займався колектив упорядників – працівники відділу організації та координації архівної справи: начальник відділу О.С. Гнезділо, головні спеціалісти Л.А. Панасенко, А.В. Скупневська, провідний спеціаліст О.С. Контєва і провідний методист О.В. Сафонова.

Редакційну колегію очолив доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

В.П. Калініченко. До складу редколегії увійшли: директор архіву Л.М. Момот, начальник відділу інформації та використання документів Т.В. Черняевська і головний редактор Інтернет-порталу «Голодомор 1932-1933 років. Харківська область» ДП «Дослідний центр медіа технологій» Н.В. Ланчинська.

Основною джерельною базою збірника є документи, що зберігаються в архівних фондах Державного архіву Харківської області (ДАХО). При підготовці збірника також використано декілька документів з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО) та Державного галузевого архіву Служби безпеки України (ДАСБ України).

Переважна більшість документів, розміщених у збірнику, публікується повністю; окремі подано у витягах чи викладенні. Як правило, вилучено нетематичну частину тексту або таку, що має другорядне значення.

Назви областей, районів чи населених пунктів подано за нинішнім адміністративно-територіальним поділом.

Збірник складається з передмови та двох частин.

І частина – це документи з історії Голодомору 1932-1933 рр., ІІ частина – спогади про Голодомор, зібрані протягом 1994-2008 рр. Видання ілюстроване фотознімками з фондів архіву та зображеннями документів, які увійшли до збірника.

Документи і матеріали публікуються мовою оригіналу за сучасним правописом, але із збереженням стилю викладу та мовних особливостей часу. Грубі орфографічні та синтаксичні помилки виправлено без застереження, уточнення наведено в квадратних дужках.

Збірник доповнено необхідним науково-інформаційним апаратом: іменним і географічним покажчиками, примітками, списком скорочень, переліком документів.

Під текстом кожного документа вміщено легенду з назвою архіву, номером фонду, опису, справи, зазначенням кількості аркушів. Вказано також, оригінал це чи копія, спосіб виконання – рукопис, машинопис, типографський друк тощо. Примітки позначені зірочками і подані за легендою.

Іменний покажчик містить алфавітний перелік прізвищ з ініціалом імен, які зустрічаються у тексті.

Географічний покажчик містить складений за алфавітом перелік зазначених у документах адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів.

До списку скорочень в алфавітному порядку внесено скорочені назви, абревіатурні позначення та подано їх розшифрування.

Документи, які раніше були опубліковані, крім архівної легенди, мають умовні позначення для ідентифікації відповідних збірників. Перша цифра означає назву збірника, друга – сторінки, на яких у ньому наведено текст документа. Збірники мають таку номерну індексацію:

«1» – Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – 606 с.;

«2» – Колективізація і голод на Україні. 1929 – 1933. – К., 1992. – 734 с.;

«3» – Чорні жнива. Голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини (документи, спогади, списки померлих). – К., 1997. – 369с.;

«4» – Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали. – К., 2007. – 1128 с.

Видання дозволяє ввести до наукового обігу документи з історії України новітнього періоду, які раніше не могли бути опубліковані і були недоступними для дослідників.

Авторський колектив висловлює щиру подяку Харківській обласній державній адміністрації за сприяння виходу збірника документів «Голодомор 1932-1933 років на Харківщині».

КРАЄЗНАВСТВО

Лариса Юдіна

Пам'ятаймо заради недопущення повторення національної трагедії українського народу: за спогадами свідків Голодомору 1932-1933 на Харківщині

У 1994 році, на виконання доручення Державного комітету архівів України, держархівом області та архівними відділами райдержадміністрацій Харківської області проведено певну роботу зі збирання спогадів свідків Голодомору 1932-1933 та 1946-1947 років на Харківщині.

Зібрані по Харківській області спогади поклали основу для утворення в держархіві області Колекції документів про Голод 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. по Харківській області (далі – Колекції), яка сьогодні активно поповнюється новими документальними свідченнями.

Із перших надходжень спогадів у 1995 році сформовано 18 справ.

У 2007 році на державне зберігання прийнято спогади мешканки м. Харків Реудської В.Д., 1918 р.н., (на момент 1932-1933 років мешкала у с. Петропавлівка Петропавлівської сільради Куп'янського району Харківської області), записані її онукою, колишнім провідним методистом Державного архіву Харківської області Тарасовою І.В. Разом із рукописними матеріалами передано диск з цифровим аудіозаписом розмови Тарасової І.В. з Реудською В.Д.

На виконання Указу Президента України від 28 березня 2007 року N 250/2007 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» в Харківській області упродовж 2007-2008 років за участю науковців, дослідників Голодомору в Україні та представників громадських організацій значно активізовано

роботу зі збирання свідчень очевидців Голодомору 1932-1933 років в Україні. Результатом проведеної роботи стала передача у липні 2008 року управлінням з питань внутрішньої політики Харківської облдержадміністрації, районними й міськими відділами та секторами внутрішньої політики області до держархіву області 2 689 спогадів та свідчень очевидців, постраждалих від Голодомору на Харківщині. Із прийнятих на державне зберігання спогадів сформовано 35 справ, що увійшли до згаданої Колекції. В окремих її справах є фотографії свідків Голодомору та аудіозаписи їх розмов.

Разом із новими надходженнями Колекція поповнилась фільмом про Голодомор 1932-1933 років – «аматорським виданням», підготовленим студентами та магістрами Харківського регіонального інституту державного управління Національної Академії державного управління при Президентові України. Копії даного фільму передано до Українського інституту національної пам'яті, посольства України в Росії та для демонстрації на місцевому телебаченні.

В держархіві області продовжується робота з приймання на постійне зберігання свідчень очевидців Голодомору 1932-1933 років, яких, на жаль, з кожним роком стає все менше. І лише пам'ять, зафіксована в документах, завжди нагадуватиме сучасним та прийдешнім поколінням про минуле, про нашу історію в різних її аспектах, навчатиме застосовувати краще та не припускати помилок, що можуть призвести до трагічних наслідків великих масштабів.

У зв'язку із відзначенням у 2007 та 2008 роках 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні та вшануванням пам'яті його жертв, документи Колекції разом з іншими документованими свідченнями Голодомору в Україні, що зберігає держархів області, активно вивчаються, досліджуються та популяризуються.

Колекція документів про Голод 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. по Харківській області, що зберігається в держархіві області, – частина того цінного документованого надбання української нації, яка досліджується та доповнюватиметься, яка завжди нагадуватиме людству про одну з найтрагічніших сторінок в історії України.

Нижче представляємо частину спогадів очевидців Голодомору 1932-1933 років на Харківщині, в яких найбільш повно представлено події того трагічного для країни періоду, який ми, сучасне та прийдешні покоління, маємо вічно пам'ятати заради недопущення його повторення.

Із спогадів мешканки м. Куп'янськ Харківської області Романенко О.Д. про тяжкі тридцяті роки

1994 рік

Чорною плямою в моєму житті залишилися кінець 1932 і 1933 роки. Мені тоді йшов 15 рік. Жила наша сім'я в с. Обухівка Дворічанського району Харківської області і складалася з 8 чоловік: мама, тато, брат Коля та 6 сестер... Жили бідно. Крім корови та десятка курей нічого в господарстві не було. Вже з грудня місяця 1932 року почувалося, що взимку буде тяжко з продуктами харчування. Погано вродили овочі, а хліба на трудодні з колгоспу майже не видавали. Особливо важкою була перша половина 1933 року. Вже раньою весною батьки почали міняти хліб в Росію. Мама і тато, обмотавши свої дитяче взуття мішковиною, упрягнись в невеличку тачку, везли останню свою білизну, посуд, щоб проміняти на хліб. Повернулись додому у квітні 1933 року тривожні, обірвані, голодні. Але привезли кілограмів 10 зерна та пів мішку сухарів. А в цей час уже в селі багато людей повмирало з голоду. Ми – сестри, теж були пухлими. Не було не тільки хліба, а й картоплі, буряків, не було жирів, а за м'ясо і говорити нічого.

Люди їли все, що попадалось: мерзлі буряки, які знаходили на плантаціях, просяну шелуху, різні бур'яни (молочай, реву, рогіз, грицики, в тому числі і собачі). А найбільше їли лободу, яку обливали кип'ятком і розмішували мукою з липового листя, або качанів кукурудзи без зерна...

Їли різне: печериці, коринці заячого гороху, дикий часник, зелений терен, кислиці... Люди ходили на роботу, обробляли поля і на ходу вмирали з голоду. Пухли від голоду ноги і руки, шкіра тріскалась і текла вода. Часто від голоду гинув скот, особливо коні. Їх поливали якоюсь рідиною, яка мала запах нафталіну і закопували в ями. Але голодні люди відкопували ці ями і їли конину. Їла таке м'ясо і я.

...Майже в кожній сім'ї були вмерлі, а 18 сімей повністю вимерли. Люди були безсилі. Копати ями було нікому. Трупи були в сараях, бур'янах. Коли закопували загиблий скот, в ці ж ями клали і людей, якщо нікому їх поховати.

У наших сусідів (Христенко) вмерло 4 чоловіки, залишилась одна молода дівчина; в інших вмерло 3 чоловіки. В нашій сім'ї не вмер ніхто. Спасінням була наша корова Зорька. Вона давала багато молока. Мама кип'ятила його два рази на день і всім давала по чашці... Пили ми його з чурєками з лободи і липової муки або з макухи з кукурудзяними качанами. Але всерівно були пухлі, а дві сестри не могли пересуватися на ногах і лазили на чотирьох, як малі діти.

В червні місяці появлялись на посівах колосочки. Люди витримували, зривали колосочки, виминали зернята і кидали в рот. За це дуже карали, судили. Мої сестри Оля і Катя заповнили таким зернятком півлітрову пляшку і залили молоком, але їх забрали з поля і повезли на суд. Коли розпочали судити, вони не могли встати з воза. Тоді віз перекинули і вони впали на зем-

[illegible] вони [illegible]. Вирок був – примусова праця в колгоспі [illegible]. Але наша сім'я все ж вижила. В селі вимерло [illegible] населення.

На папері всього горя, яке тоді пережили, не виложиш, а в пам'яті і здоров'ї назавжди залишилася чорна [illegible].

ЦДА 6159, оп. 1, спр. 8, арк. 1-1 зв.

Згадки мешканки с. Каплунівка Краснокутського району Харківської області Березовської Уляни Гнатівни про голод 1932-1933 років

1994 рік

Жерз були роки колективізації... Почали забирати худобу. Коні зводили на Харитоненкову ферму. Межі на городах перо юрювали, посіяли масив. Коли зібрали [illegible], звезли на вигін снопи і тут молотили зерно. Зерно давали державі. Всіх, хто не хотів записуватися [illegible] і не віддавав худобу, розкуркулювали: давали на [illegible] 15 хвилин – що встигне за ці хвилини зібрати, [illegible] виносе з хати.

Восени 1932-го року плану по заготівлі зерна не виконали і за наказом району комнезамівці ходили з хати в хату і забирали все зерно, яке було у селян. Забирали все, сім'ї не залишали нічого. Сім'ї були великі, майже в кожній сім'ї було по 7-10 дітей.

Почався Голодомор. Щоб якось вижити, хто мав змогу, ходив на роботу в Олександрівку (дослідна станція [illegible]). Там давали за роботу по шматочку хліба за роботу. Мені було 13 років. Ходила туди на роботу і я. Люди від голоду почали пухнути і вмирати. Помер мій батько – Березовський Гнат Іванович. Померли тато, Гурєєв Ілва Гнатівна і її діти: Настя, Галя, Наташа, Мурєєв. Поховані всі у городі. Померли Губенко Федір

і Олена та їх діти: Поля, Настя, Микола. У Панасенко Варвари померли її діти: Галя, Василь, Марфа, Марія, Наташа. Батько їх заробляв на хліб у Харкові, працював кочегаром. Дітей поховали у городі. Коли приїхав батько, поставив хрест.

За зиму в селі померло дуже багато людей, на кутку були такі вулиці, на яких вимерли люди повністю. Ховати було нікому, лежали мертві в хатах, на подвір'ї і просто на вулиці...

В кожній хаті було горе, страшне горе. А комнезамівці і тоді обходили сім'ї, де залишилися живі, і забирали все, що знаходили. Мати посадить дітей і насипле їм у кишені зерно, що залишилося, а комнезамівці знайдуть у дітей і заберуть усе...

Весною їхала машина на Козіївку і везла кукурудзу. Зібралися мужики, перестріли машину, зупинили, викидали усю кукурудзу. Бігали по ту кукурудзу усі. Принесеш у пелені тієї кукурудзи, зариєш у городі, щоб не забрали, і біжиш ще. Так допомогла кукурудза вижити.

А яку юшку їли? Штук десять квасолин мама покладе у воду і варить, щоб розварилася. І їли ту юшку. Весною їли листя липи, бруньки ліщини.

Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 12, арк. 3

Зі спогадів Колісник Ганни Василівни про голод 1933 року в с. Крутоярівка Кегичівського району Харківської області

13 жовтня 1994 року

Про голод 1933 року згадувати тяжко. В сім'ї було четверо дітей, дідусь, батько, мати. З голоду вмерло троє дітей, дідусь, мати.

Я була старша з дітей. Пам'ятаю про той час. У нас було на весну 33-го запасу харчів: це кг 4 гороху і в боч-

ці [illegible] проси огірків. Одного разу приїхали до нас [illegible] і забирали харч і забрали в нас ці запаси. [illegible] не проси да, не віддали. От тоді все і почалося. [illegible] ходили по дворі, їли все, що можна було їсти. [illegible] один повмирали, вмер дідусь, мама. Коли померла мама, то мені її не було жалко. Я не плакала [illegible] була пригнічена голодом...

[illegible] і сама не знаю як. Ходила, збирала різне [illegible], траву.

Діти вмирали в мене на руках. Це страшна смерть: [illegible] ...

Ф.Р-6459, оп.1, спр. 2, арк. 3-3 зв.

Зі свідчень мешканки с. Краснопавлівка Зміївського району Харківської області Ісікової Ганни Олександрівни, 1916 р.н., про голод 1932-1933 років на хуторі Сороківський (нині – с. Шульське) Первомайського району Харківської області

18 січня 2006 року

1932-1933 рр. – це жорстокий, кривавий бій за життя, [illegible] за існування на землі...

Люди, у сподіваннях прогодувати себе і свою сім'ю, [illegible] зерно в лісах на деревах, але його все рівно знаходили і вибирали. Дітей кидали у вагони потягів, думаючи, що хтось змилується і десь в якійсь сім'ї їх нагодують. Люди і ти один одного. Померлих скидали в ями. [illegible] дня помирало більше десятка чоловік...

Ф.Р-6459, оп. 2, спр. 22, арк. 25-25 зв.

Зі спогадів Нечитайленко Уляни Григорівни, 1921 р.н., про Голодомор 1932-1933 років у с. Костянтинівка Зміївського району Харківської області

19 листопада 2007 р.

У голодовку було мені 12 років. Нас розкулачили. Батько захворів. Щоб не йти до Сибіру, батьки записалися в колгосп. Після цього до нас перестали ходити з обшуками.

Колгоспники пухли і вмирали з голоду. Почали давати їм соєвий суп. Я його бачила: юшка жовтенька і соя. У той день мій батько віддав свою порцію сусіду Степану... Були вони обидва пухлі, як колодки. Ми жили на Комарівці. Померли сусіди Клименки: Степан, його мати Параска, жінка Нагалка. Двох дочок віддали в натронат. У Дроботенків померли дід і син. У Марченків – дід і баба... У Я тиків уся сім'я вимерла. Не стало дядька Василя. А дядько Максим пішов пухлий косити хліб, а вертався, упав на дорозі.

У 1933 р. голодні колгоспники повзли на роботу садити сад, копати ямки. 123 га саду посадили в голодовку. Там і падали мертві.

Чоловіки не могли носити штани, такі великі животи. Тіла роздуті, пообмотані ганчірками. І це по Комарівці брат Олександри Никонової, падає переді мною. Було страшно. Якісь дядьки збирали трупи по вулиці, кудись вивозили на підводі. Таке бачила дитиною...

Ф.Р-6459, оп.2, спр. 11, арк. 106.

Із спогадів Кравченко (Чередник) Марії Андріївни, 1933 р.н., про голод у с. Садове Лозівського району Харківської області

2008 рік

Пережила голод 1932-1933 рр. і 1946-1947 рр. Пережила війну.

Мама варили чай із трави і солили... Їли горобців (того на кошик повен мішок) та біля очерету натрясемо [illegible] райкома, як ніхто не баче, бо відберуть... Мама [illegible] голоду, бо віддавали дітям, а самі – що небуть.

Ч[illegible] по дворах із району, брали все: і птицю, [illegible]. А ми їли хвораликів...

[illegible] за 4 колоски на 4 роки... Багато вимерло людей, особливо діти. Мама ходили міняти одежу на [illegible] або на кусочок буряка.

Вмирали сім'ями, ховали на кладовищах. Скільки [illegible] один день, стільки й поховають в одній ямі.

Ф.Р-6459, оп. 2, спр. 2, арк. 62-62 зв.

Свідок Голодомору Микола Семенович Барков, 1914 р.н.

Наталія Харченко

Голодомор 1932-1933 років на Харківщині

Голодомор... Сьогодні спогади про нього та враження від прочитаного, дослідженого на вустах майже у кожного, будь то свідок чи представник сучасного покоління. Про жахливі часи 30-х років XX ст. багато пишуть, розповідають та задаються питанням: навіщо ті жертви, в ім'я чого?

Адже щоб зрозуміти, саме чому в історії людства ця трагедія сталася, звернемося до свідчень очевидців, які пережили Голодомор 1932-1933 років, та документальних свідчень, що зберігаються в Державному архіві Харківської області, і доповнюють одне одного.

Мешканка с. Закутнівка Первомайського району Феофанія Володимирівна Антонова у 1994 році згадувала, що вона «з родиною жила на хуторі Куркулівці у 30-і роки. Найзаможнішим на хуторі був Литвин, він мав олійницю, млин. На цьому ж хуторі мешкав і Олександр Гурт. Вважалося, що останній жив бідно, у нього було п'ятеро дітей, всі працювали. А потім розкуркулили всіх: і Литвина, і Гурта» [1, арк. 6].

У листопаді 1932 року циркулярним листом до всіх сільрад Валківський райвиконком констатував, що «за останньою ухвалою РНК УСРР про організацію хлібозаготівлі серед одноосібного сектору передбачено до осіб, які зривають хлібозаготівлі, штрафи, позбавлення землі, садиб, виселення за межі області» [2, арк. 156].

Виникає питання, що являла собою хлібозаготівля, якими вона передбачала, як вони приймалися, чому [illegible] і хто за цим стояв?

Відповідь на поставлені питання знаходимо у документах 30-х років XX ст. У розпорядженні Валківського райвиконкому від 3 грудня 1932 року йдеться про заходи щодо збирання по району 15000 центнерів хліба, [illegible] лише 2408 центнерів, що становить 16,5%. З цього приводу райвиконком постановляє до 15 грудня 1932 року виконати план повністю, а до куркульських господарств спрямувати усі репресивні заходи [3, арк. 149].

10 днів потому в постанові райвиконкому від 13 грудня 1932 року «Про перебіг хлібозаготівлі» підбито підсумки: річний план хлібозаготівель виконано на 55,3%, натомість, одноосібникам – 20,7%. З'ясувалося, що виконав не лише куркульський елемент, але й колгоспи, які виконали план лише на 66,6%. Найгірше становище [illegible] в Рідкодубівській сільраді, яка виконала [illegible] на 22,3%. Відтоді зроблено висновок: «розгорнути [illegible] більшовицьку роботу, яка зламає куркульський [illegible] в колгоспах та серед одноосібного сектору» [4, арк. 148]. Саме тому Валківський райпартком і райвиконком у грудні 1932 року організував штурмову декаду [illegible] [5, арк. арк. 160-161].

Іван Степанович Сікало, мешканець с. Вище Солоне Зорянського району у 1994 році згадував: «Багато хто повірив у перевагу колгоспного ладу і чекали, [illegible] колгоспники розбагатіють, а колгоспи стануть заможними. Та дочекались 1933 року. З колгоспних [illegible] було вичищено все, та все одно державний [illegible] не вдалося. Вивозом і викачкою хліба у Солоному [illegible] спеціальна бригада «Червона мітла», [illegible] присланий уповноважений, перукар [illegible] [6, арк. 2].

У кого ж ці «мітли» забирали хліб? Зі свідчень документів 30-х років XX ст.: у своїй заяві до райвиконкому мешканець с. Черемушне Валківського району у 1932 році просить зменшити норму хлібо- і сіно поставок, грошового податку, бо не може їх виконати, тому що його родина складається з 10 чоловік, з них 7 дітей, не всі культури вродили, площа землі невелика. Він надає реальний розклад плану і можливостей: згідно з планом необхідно здати 130 пудів пшениці, а він має лише 120 пудів, згідно з планом здати 145 пудів жита, а в нього лише 84 пуда. І це при тому, що він нічого не залишає на посів і на харчі для родини. Райвиконком розібрався і зробив висновки: «поставки реальні, заявник ухиляється від реального плану» [7, арк. 66,82]. Не важко уявити собі подальшу долю селянина.

У тому ж 1932 році селянин с. Черемушне Семенов Т.І. в письмовій формі звертається до сільради з проханням повернути садибу, засіяну землю і дозволити викопати землянку, бо все майно, будинок і садиба конфісковані. На звернення селянина накладено резолюцію сільради: «Відмовити» [8, арк. 128].

Мешканці с. Семенівка Первомайського району Бугарь В.Г. і Марченко І.П. у 1994 році згадували: «Люди платили великі податки, якщо хтось щось ховав, знаходили і забирали. Так, у Солдатова Кирила Трохимовича було сховано 9-10 кг квасолі і ту знайшли і забрали, а його родина вимерла. В с. Семенівка тоді було дворів 200, у кожному було 6-7 чоловік, а залишилося після голодомору чоловік 400 [9, арк. 23]. Повернемося знову ж таки до документів. В опису майна селянина Стещенка Прокопа Миновича, складеному Мосьпанівською сільською радою Балаклійського району у січні 1933 року, значиться, що все майно складалося з хати вартістю 100 крб., сараю в 15 крб. і коня в 100 крб. Описується і конфіскується майно за те, що замість виконання плану

[illegible] в 21 центнер, Стещенко П.М. вперто його не виконав і здав лише 3 центнера [10, арк. 7-8]. В держархіві області зберігається чимало подібних описів майнового стану селян.

Мешканець с. Бабенкове Ізюмського району Водоріз Микола Захарович у 1994 році згадував, що усе майно (господарський реманент, худоба) було відібрано. Батько помер у в'язниці, де він тяжко захворів і помер. Брат Антон за три качани кукурудзи отримав три роки ув'язнення [11, арк. 5]. Документальним підтвердженням подібного факту може служити і заява Щербакової Параски Миколаївни, селянки х. Бровкове Шляхівської сільради Валківського району, до районної робітничо-селянської інспекції від 15 жовтня 1933 року з проханням її не карати. В чому ж її злочин? «Весною, переживаючи голодовку, коли мої поховала чоловіка, лежала, як колода [illegible], а двоє дітей опинились у лікарні дитясел, двоє інших жили у сусідів. Діти, як живі тіні, просили хліба, я нарвала відро колосків на власному посіві і, не ховаючись, несла, а голова сільради, дізнавшись, назвав мене саботажницею, забрав увесь мій посів, не залишивши [illegible] нічого», — згадувала Щербакова П.М. [12, арк. 116].

У жовтні 1933 року інша вдова, Салащенко Ганна [illegible], мешканка села Ков'яги Валківського району, звернулась до Харківського обласного прокурора з метою з'ясувати причину розпродажу її майна і повернути хоча б садибу, яку можна засіяти якою-небудь [illegible] (садиба після конфіскації все одно пустувала). В квітні 1933 року цю скаргу вже розглядати було недоречно. Салащенко Г.С. померла, залишивши 5-ох дітей [13, арк. 330].

Мешканка с. Обухівка Двурічанського району згадувала, що люди їли все, що попадалось: мерзлі буряки, [illegible] [illegible], різні бур'яни (молочай, реву, грицики, [illegible]) [14, арк. 1].

Наступив той страшний 1933 рік, коли вмирали всі, незалежно від статусу. У квітні 1933 року голова Першої Олександрівської сільради Балаклійського райвиконкому констатував: «... з нужди у продуктах харчування, з рядів виходять кожний день 8-10 колгоспників, у числі яких є і гарні, зараз лежить 20 родин пухлих, а йде прополочна кампанія, треба полоти 500 га посівів» [15, арк. 78].

З цього приводу 26 травня 1933 року Вовчеярська сільська рада Балаклійського району відзначила ще більш сумний факт: «по сільраді 180 душ пухлих, немає продуктів, мруть по 18 душ у день» [16, арк. 65].

Бригадирівська сільрада того ж району 5 червня 1933 року повідомила, що в селі захворіло від недоїдання 40 душ, слабих до 100 душ, є випадки смертей ударників праці, комунарів, зупинена прополочна [17, арк. 84].

У травні – червні 1933 року від голів артілей до райвиконкомів йшли заяви за заявою про зрив прополочної кампанії. Артіль «Хвиля пролетарів» Кирилівської сільради Балаклійського району 6 червня 1933 року повідомила райвиконком: «їсти робочим людям нема чого, прополочна кампанія стоїть під загрозою» [18, арк. 48]; артіль «Червоний шлях» Щурівської сільради: «продуктів немає ні одного кілограма, допоможіть» [19, арк. 46].

Все це звернення до місцевих органів. Робилися спроби пробитися вище, заявити про жахливий стан селян. 12 січня 1933 року до редакції газети «Економічне життя» надійшов лист від сількору з Казані, який опинився на той час у Веселодолинській сільраді Глобівського району (тоді Харківської області). В листі зазначалося: «забирається останнє, бачив, як прямо з плечей стягували пальто. Вражений, як люди можуть жити, деякі пухнуть з голоду». Лист сількора був направлений на розгляд до районної робітничо-селянської інспекції, яка не підтвердила основні факти, викладені в ньому, але знайшла 6-ох осіб, винних у деяких фактах. Їх було

притягнуто до відповідальності. Це – 2 комірника, зав. [illegible] та рільник-куркуль [20, арк. 118-123]. Нарешті [illegible] стрілочники.

В [illegible] записці голови оргбюро Харківської [illegible] контрольної комісії КП(б)У до секретаря обкому [illegible] у 1942 році розглядаються деякі факти порушення [illegible] при стягненні сільськогосподарських [illegible]. Так, у Зиківському районі (тоді Харківської області) у трьох селах було заподіяно самогубство трьох [illegible], що не витримали знущання «хлібозаготівельної бригади», а голова райвиконкому давав поради таким бригадам «держати нездатчиків хліба доки не зо[illegible]» [21, арк. 25-26].

Можливо, не було покоління, з яким не побудуєш [illegible] Сенова Клавдія Іванівна з села Верхній [illegible] Первомайського району, яка у 1933 році працювала вихователем на дитячому майданчику від райздоровідділу, де збирали голодних і пухлих дітей, батьки [illegible] згадує: «спочатку харчами допомагав [illegible] райздоровідділ: борошно, печиво, цукор. Варили дітей 3 рази, діти спали на полу, на соломі, [illegible] стан, виводили в поле збирати колоски. За зібраний спис давали чернак мамалиги і 100 гр. [illegible]. Усього на майданчику було 400 дітей» [22, арк. 5].

Правління артілі «Нове село» Чепільської сільради [illegible] травня 1933 року звернулося за допомогою до Балаклійського райвиконкому для дитячих ясел, де перебувало 130 дітей: «хоч борошна, хоч цукру, скільки можна» [23, арк. 224]. Відтак 7 травня 1933 року завідувач [illegible] Крупської отримав харчовий пайок від Балаклійської всільної комісії на 45 дітей, адже [illegible] прибуло 431 дитина [24, арк. 249]. Чим годувати дітей, як їх врятувати? В акті обслідування дитячих [illegible] Черкаський Бишкін Балаклійського району, проведеному у 1933 році, значиться: «діти виснажені,

слабкі, багато хворих, харчування дуже погане; на 163 дитини 15 літрів молока, борошна 3-4 кг, хліба по 50 гр на кожного» [25, арк. 57].

Адже як не як, та діти у садочках і яслах. У цей час значно поширюється безпритульність. За зведенням начальника Балаклійської раймліції від 11 травня 1933 року «за період кампанії по ліквідації безпритульності дітей по райцентру підібрано 300 дітей» [26, арк. 195].

У тому ж 1933 році циркулярним таємним розпорядженням по сільрадам Балаклійський райвиконком пояснює значний зріст дитячої безпритульності невиконанням його директив стосовно організації продовольчої допомоги дітям без розподілу дітей на колгоспних і одноосібних. Замість гнучкості по мобілізації місцевих ресурсів сільради продовжували надіятись на допомогу з району. Одним із заходів припинення цього процесу виконком вважав негайне припинення від'їзду дітей із сіл. Винних у підкиданні, вивозі дітей збиралися притягати до відповідальності [27, арк. 148].

У доповідній записці Харківської міської секції охорони здоров'я від 14 травня 1933 року повідомляється, що діти у дитячих будинках і бараках знаходяться у стані крайнього виснаження, багато з них хворіють на шлункові захворювання через послаблення харчування, серед дітей велика смертність – до 30%.

Якщо у Харкові раніше було 3 дитячих будинки на 540 дітей, то до квітня 1933 року відкрили додатково 2 будинки на 110 дітей, а у квітні хвиля підкидання змусила облздороввідділ організувати ще 4 будинки на 355 чоловік, у травні ще 4 будинки на 400 чоловік. Крім того у бараках було розвернуто 2155 ліжок [28, арк. 9-9 зв.]. Вимирало майбутнє країни – діти.

Архівні документи надають відповіді на безліч питань, адже розум нормальної людини не може знайти відповіді на просте питання: навіщо усі ці жертви, в ім'я чого?

Список використаних джерел

1. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 9, 36 арк.
2. ДАХО – Ф.Р-154, оп. 1, спр. 21, 200 арк.
3. Тут само.
4. Тут само.
5. Тут само.
6. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 5, 12 арк.
7. ДАХО – Ф.Р-154, оп. 1, спр. 21, 200 арк.
8. Тут само.
9. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 9, 36 арк.
10. ДАХО – Ф.Р-2762, оп. 1, спр. 422, 71 арк.
11. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 11, 5 арк.
12. ДАХО – Ф.Р-3776, оп. 1, спр. 75, 560 арк.
13. Тут само.
14. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 8, 2 арк.
15. ДАХО – Ф.Р-2762, оп. 1, спр. 421, 251 арк.
16. Тут само.
17. Тут само.
18. Тут само.
19. Тут само.
20. ДАХО – Ф.Р-1356, оп. 1, спр. 971, 200 арк.
21. Тут само, спр. 73, 118 арк.
22. ДАХО – Ф.Р-6459, оп. 1, спр. 9, 36 арк.
23. ДАХО – Ф.Р-2762, оп. 1, спр. 421, 251 арк.
24. Тут само.
25. Тут само, оп. 2, спр. 82, 96 арк.
26. Тут само, оп. 1, спр. 421, 251 арк.
27. Тут само.
28. ДАХО – Ф.Р-1962, оп. 1, спр. 973, 138 арк.

Лариса Юдіна

Документи Державного архіву Харківської області свідчать про масову дитячу безпритульність, спричинену Голодом 1932-1933 років на Харківщині

Вже другий рік поспіль українська громада відповідно до Указу Президента України від 28.03.2007 №250/2007 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» вшановує 75 річницю цих трагічних подій. До вивчення тематики Голодомору 1932-1933 років в Україні залучені інституції різного рівня: Український інститут національної пам'яті, органи виконавчої влади, Державний комітет архівів України, вітчизняна система державних архівних установ, редакційні колегії та ін.

Досить активно робота з виявлення документів-свідчень Голодомору в Україні періоду 1932-1933 років триває і в Державному архіві Харківської області. Серед розмаїття документованих джерел періоду 1739-2005 років в кількості близько 2,5 млн. справ, що він зберігає, виявлено документальні свідчення трагічних подій 1932-1933 років, що охопили м. Харків та Харківську область, де майже кожна родина зазнала людської втрати. Від знайомства з документами стає моторошно, серце завмирає від болю. Адже це правда, якою б гіркою вона не була, адже це – одна із найтрагічніших сторінок історії рідного краю.

Документи констатують, що Голодомор на Харківщині призвів не лише до масового виснаження та гибелі людей, а й спричинив масову дитячу безпритульність.

Ось про що розповідають документальні джерела держархіву області:

Доповідна записка Харківського міського відділу охорони здоров'я про становище хворих та виснажених від голоду дітей

14 травня 1933 р.

Сеть детских домов в г. Харькове, утвержденная постановлением Горисполкома, состояла из трех домов на 540 детей. В апреле 1933 г. были развернуты дополнительно еще детские дома (по Гарасовской ул. № 6, на Сердюковской ул. № 6) на 100 детей.

Полная неудовлетворенность заставила Харьковский здравотдел, начиная с апреля месяца, организовывать ряд детских домов еще дополнительно на 555 коек. Детдома эти следующие:

Детдом	№7 в пос. Высоком		на 50 чел.
-//-	№6 в пос. Южном		на 75 -//-
-//-	№8	Кацарская, 5	на 40 -//-
-//-	№9	Садовая №5	на 40 -//-

В то же время были снова организованы:

Детдом	№10	Плехановская №21	50 дет.
	№12	в Ольховке	50 -//-
	№11	в помещении 49 яслей	250 -//-

Всего коек в детдомах по гор. Харькову – 1 245.

Кроме того, в Цитовских бараках было развернуто 400 коек для детей до 4-х лет, поступающих с вокзалов и доставляемых милицией. В Салтовских бараках – 450 коек.

За время с 28 апреля по 13 мая эвакуировано в детдома следующие:

[illegible]	53 дет.	– 28 апреля
[illegible]	25 -//-	– 5 мая
[illegible]	50 -//-	– 7 мая
	100 -//-	– 10 мая
	80 -//-	12 мая

Ахтырка	20 -//-	– 8 мая
	100 -//-	– 11 мая
Сумы	15 -//-	– 18 апреля
	52 -//-	– 10 мая
	100 -//-	– 11 мая
Лубны	26 -//-	– 10 мая
Богодухов 15 ясли	114 -//-	– 11 мая
Водолага 27 ясли	80 -//-	– 11 мая
Змиев 2 ясли	58 -//-	– 11 мая
	50 -//-	– 13 мая
Карловка	88 -//-	– 10 мая

Итого эвакуировано 1 205 детей...

Всего должно быть эвакуировано 1 455 детей.

В детдомах гор. Харькова остаются дети до 1-го года и старше года больные, истощенные, ослабленные ...

Дети, находящиеся в детдомах и бараках, находятся в состоянии крайнего истощения, большинство из них болеет желудочно-кишечными заболеваниями на почве ослабленного питаня, много случаев заболевания корью. Если к этому прибавить, что значительная часть детей поступает в возрасте до 1 месяца, становится понятным та высокая детская смертность (до 30%), какую наблюдаем в мае месяце ...

Зав. здравотделом **/Воробьевский/**
Инспектор Охматдета **/Р. Ходова/**

ДАХО, ф.Р-1962, оп. 1, спр. 973, арк. 9-9 зв.

Оперативна інформація начальника міліції Балаклійського району Харківської області щодо безпритульності дітей по Балаклійському району та іншим районам Харківської області

11 травня 1933 р.

Секретарю Балаклеевского РПК
Председателю Балаклеевского РИКа
Начальнику райотдела ГПУ

СВОДКА.

Сообщаю, что за период кампании по ликвидации беспризорности детей по райцентру и военной зоне организации милиции подобрано детей в количестве 300 человек.

Беспризорность детей относится за счет сел:

Шебелинка	60 человек	
Безруковка	50	-//-
Орловщина	50	-//-
Сахарновка	40	-//-

Основное количество детей относится за счет остальных сел района.

Одновременно имеется прилив детей за счет Петровского района по сельсоветам:

Протопоповка
Водяное
Сергеевка
Ивановка

Начальник РК милиции
Балаклеевского района **/Соловьев/**

ДАХО, ф.Р-1762, оп. 1, спр. 421, арк. 195.

Доповідна записка секретаря Ізюмського райпарткому до Харківського обкому КП(б)У про голод в Ізюмському районі

27 травня 1933 року

Совершенно секретно

Секретарю Харьковского облпарткома
т. Постышеву

Председателю облисполкома
т. Шелехесу

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА.

На 27 мая Изюмскому району осталось еще сеять 6000 га, наряду с окончанием сева переключаемся на прополочную кампанию. Эта кампания потребует несомненно больше рабочих рук, чем в посевную кампанию. Из 118 колхозов в районе, мы имеем большинство нуждающихся – находящихся в крайне тяжелом положении, которым требуется немедленная помощь.

Мы имеем 11 сельсоветов (М-Комешоваха, Калиново, Радьковка, Подлиман, Гороховатка, П-Боровской, П-Радьковские, Подвысоке, Левковка, Петрополье и Верпополье), в которых почти поголовно все население форменным образом голодает. Причем все эти сельсоветы, за исключением Левковки, являются самыми отсталыми в районе по посеву.

Свыше 15 тысяч сельского населения района голодают, не имея каких бы то ни было продовольственных ресурсов. Выходы на работу в колхозах в связи с этим

[illegible], нормы выработки колхозниками не выполняются, и есть массовые случаи, когда колхозников [illegible] нетрудоспособными.

Смертность на почве голода в последнее время [illegible] размеры, например: по учету ЗАГСа в январе месяце умерло 170 чел., в феврале 277 чел., в марте 944 чел. и в апреле 661 чел., при чем эти данные неполные, т.к. мы имеем нередкие случаи похорон [illegible] в ЗАГСе. Точных данных о количестве умерших на май месяц мы пока не имеем, но по предварительным данным в мае умерло от голода более 1000 [illegible] причем большинство умирает мужского пола, [illegible] население.

[illegible], за время с 10/IV по 25/V умерло от истощения в районной больнице 45 чел. и подобрано трупов в [illegible] и в улицах и дорогах, и в поле – 284 чел.

При [illegible] и села встречаются трупы умерших [illegible]. Также были случаи, когда люди умирали [illegible], чем создавалось нездоровое настроение [illegible] проживающих жен рабочих и служащих.

[illegible] количество [illegible] значительно увеличиваются случаи [illegible] заболеваний. Если в апреле месяце больных тифом в районной больнице лежало 3 чел., то сейчас уже [illegible] больных тифом достигло 58 чел.

Массовое явление в последнее время набрали случаи [illegible] родителями детей на улицы, на дороги и в [illegible]. Сейчас все детдома в районе переполнены. За последний месяц подобрано и направлено в детдома 837 детей. Беспризорность с каждым днем [illegible] растет. На почве голода мы имеем в районе [illegible] злодеяния, о которых мы Вас своевременно информировали.

За апрель и май месяцы нами было мобилизовано [illegible] продуктов 106 [illegible] тонн. Сейчас в районе никаких ресурсов нет – все источники исчерпаны.

Просьба учесть все эти обстоятельства и немедленно разрешить вопрос об оказании нашему району продовольственной помощи.

Секретарь райпарткома **/Бойченко/**
Председатель райисполкома **/Шканд/**
Председатель рай. КК-РКИ **/Лакнер/**
Нач. политотдела МТС **/Ольгин/**

ДАХО, ф.П-2, оп. 3, спр. 3, арк. 44-45.

Акт обслідування дитячого будинку ім. Крупської с. Балаклія, складений районним інспектором ОХМД Т.Яковенко

26 червня 1933 року

Точных документов, установивших бы колчичество детей, подобранных детдомом до 25/V, в канцелярии детдома не имеется.

За период с 25/V по 25/VI, т.е. с того времени, когда заведывание детдомом приняла т. Шаренко, имеются такие данные о количестве подобранных детей:

25/V принято т. Шаренко	206 детей
из них детей других р.	50
До 25/VI поступило	359 детей
детей других р.	34
Всех подобранных детей	565
из них детей Балаклеевщин[ы]	481

Размещены дети таким образом с 25/V по 25/VI:

возвращены на села родным	146
из них в Изюм	28

умерло за этот период	150 детей
неизвест. до 3-х лет	66
детей из других районов	34
детей Балаклеевского р.	50
убежало	40
На 26/VI детей в детдоме	229 чел.

За этот период времени было получено продуктов т. Шаренко:

Муки	1800 кг
Масла	2 литра
Крупы	307
Манки	1½ пуда
Яичек	269
Рису	8 кг
Печенья	60
Молока	50
Конф.	50

Молоко и сыр получаются ежедневно.

Райинспектор ОХМД **Т.Яковенко**
Зав. детдомом **(** **)** підпис

ДАХО, ф. Р-2762, оп. 2, спр. 82, арк. 27-27 зв.

Тетяна Іванська

Новий документ щодо Голодомору 1932-1933 років на Харківщині

Голодомор 1932-1933 років в Україні 75 років живе в пам'яті українського народу і хвилює світове співтовариство. Упродовж понад півстоліття ці події залишалися забороненою сторінкою радянської історії. Замовчування голоду як явища, заборона будь-якої інформації про нього були складовою офіційної політики правлячої партії.

Масштабність голоду, усвідомлення партійним керівництвом можливого соціального протесту, необхідність «управляти упокоренням» українського села, функціонування каналів таємного діловодства сприяли тому, що на всіх рівнях влади відклалась інформація про передумови, причини, розміри і наслідки цієї найстрашнішої трагедії українського народу.

Відновлення історичної правди стало можливим лише в умовах утвердження державної незалежності України, демократизації суспільного життя, розсекречення архівних документів.

Президент України та уряд упродовж 1998-2008 рр. здійснили ряд конкретних дієвих заходів для надання політико-правової оцінки Голодомору 1932-1933 років і вшанування пам'яті жертв та постраждалих від нього, виховання поваги до історичного минулого.

Враховуючи важливість питання відновлення історичної справедливості та на виконання звернення Президента України щодо створення реєстру фондів меморіального характеру і наказу Державного комітету архівів України від 10 жовтня 2006 року № 127, Державний архів Харківської області у жовтні 2006 р. розпочав роботу з виявлення документів, в яких відбилася інформація про причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

У масиві виявлених документів слід окремо виділити *Директиву обласного управління народногосподарського обліку Харківського облвиконкому*, адресовану до всіх голів міськрад і райвиконкомів, про вилучення з сільрад і ЗАГСів книг реєстрації смерті за листопад 1932 – 1933 р. для подальшого зберігання у Таємній частині райвиконкомів. І це не дивно. Адже одним із безпосередніх свідчень голоду є «смертні книги» й статистичні картки про природний рух народонаселення, які велися в сільрадах. Реєстраторам ЗАГСів давалися негласні інструкції не фіксувати дійсну причину смерті. Проте не всі службовці додержувалися інструкцій.

Опублікований нижче документ, нещодавно виявлений у фонді Виконавчого комітету Харківської обласної ради народних депутатів, свідчить про намагання влади приховати факт Голодомору від світової громадськості. Текст документу публікується вперше і подається мовою оригіналу, зі зберіганням його стилістики.

ТАЄМНА ДИРЕКТИВА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛВИКОНКОМУ ГОЛОВАМ МІСЬКИХ РАД І РАЙВИКОНКОМІВ ПРО ВИЛУЧЕННЯ З СІЛЬРАД І ЗАГСІВ КНИГ РЕЄСТРАЦІЇ СМЕРТІ ЗА ЛИСТОПАД 1932-1933 рр. ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО ЇХНЬОГО ЗБЕРІГАННЯ У ТАЄМНІЙ ЧАСТИНІ РАЙВИКОНКОМІВ

20 квітня 1934 року

Сов. Секретно
Областное управление
народно-хозяйственного учета

Регистрация актов гражданського состояния поставлена в сельсоветах и ЗАГСах безобразно и это отражается на результатах учета естественного движения населения.

В ряде с/советов, по имеющимся в Облисполкоме данным, регистрация актов гражданского состояния фактически находится в руках классово-враждебных элементов – кулаков, петлюровцев, административно-высланных и т.п.

В результате, имеются случаи, когда умершие зарегистрированы на 3-х карточках, зарегистрированы умершими живые преступные элементы, делаются подчистки и исправления в книгах и, даже наблюдаются случаи в некоторых сельсоветах /Яготинский район/, когда уворованы книги регистрации смертей, возможно, для контрреволюционных целей.

Даже в лучших сельсоветах по постановке дела записи в книгах ведутся небрежно: часто нет подписи заявителя, подписи должностных лиц /председателя и секретаря/, перепутана нумерация, наблюдаются пропуски, валяются книги на столах, окнах, сведения даются всем желающим. Вторые экземпляры актов большинство с/советов несвоевременно присылают в райисполком для РИНХУ. Все это создает благоприятную почву для всяких злоупотреблений и вредительских махинаций. Такое положение нетерпимо.

Прямой В[ашей] обязанностью является активное вмешательство в дело постановки регистрации актов гражданского состояния в сельсоветах и учета естественного движения населения по зарегистрированным актам в РИНХУ.

Областной исполнительный комитет требует от Вас очистить сельсоветы и ЗАГСы от классово-враждебных и чуждых элементов, установив регулярное наблюдение за делом регистрации актов. Для этого организуйте сплошную проверку по всем сельсоветам района всех лиц, кому фактически поручается ведение записей в книгах ЗАГС и выясните, как поставлено дело регистрации.

Все книги регистрации смертей за 1933 год и за 1932 год, начиная с ноября месяца Областной исполнительный комитет требует изъять из сельсоветов и передать для хранения в Секретную часть райисполкомов.

В дальнейшем Вы должны не ослаблять внимания к постановке учета естественного движения населения в РИНХУ, проверяя ежемесячно результаты учета.

О принятых Вами мерах ОИК просит сообщить.

Зам. Председателя Харьковского
областного исполнительного комитета *Загер*

Врид начальника ОБЛУНХУ *Гохберг*
Верно:*

Отпечатано 64 экз[емпляра]
расч[ет] рассылки при
оригинале

ДАХО, ф.Р-3683, оп. 2, спр. 2, арк. 52. Засвідчена копія. Машинопис.

---

* Засвідчено круглою печаткою Секретаріату президії Харківського облвиконкому

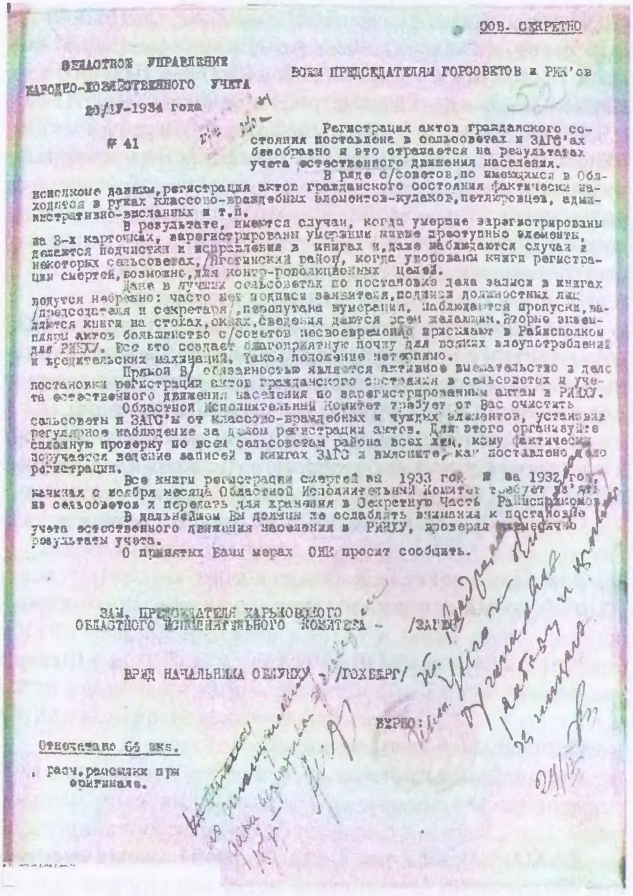

СОВ. СЕКРЕТНО

ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ НАРОДНО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА

ВСЕМ ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ СОВСОВЕТОВ и РИК'ов

29/IV-1934 года

№ 41

Регистрация актов гражданского состояния постановки в сельсоветах и ЗАГС'ах безобразно и это отражается на результатах учета естественного движения населения.

В ряде с/советов, по имеющимся в Облисполкоме данным, регистрация актов гражданского состояния фактически находится в руках классово-враждебных элементов-кулаков, петлюровцев, административно-высланных и т.п.

В результате, имеются случаи, когда умершие зарегистрированы на 3-х картонках, зарегистрированы умершими живые преступные элементы, делаются подчистки и исправления в книгах и, даже наблюдаются случаи в некоторых сельсоветах, /Ивотинский район, когда уничтожаются книги регистрации смертей, возможно, для контр-революционных целей.

Даже в лучших сельсоветах по постановке дела записи в книгах получается неаккуратно: часто нет подписи заявителя, подписи должностных лиц /председателя и секретаря/, допускаются нумерация, наблюдаются пропуски, нарушается книга на стоках, сведения даются всем желающим. Второе значительная часть большинство с/советов несвоевременно присылают в Райисполком для РИКУ. Все это создает благоприятную почву для всяких злоупотреблений и вредительских махинаций. Такое положение нетерпимо.

Прежде всего обязанностью является активное выполнение дела постановки регистрации актов гражданского состояния в сельсоветах и учета естественного движения населения по зарегистрированным актам в РИКУ.

Областной Исполнительный Комитет требует от Вас очистить сельсоветы и ЗАГ'ы от классово-враждебных и чуждых элементов, установить регулярное наблюдение за делом регистрации актов. Для этого организуйте сплошную проверку по всем сельсоветам района всех лиц, кому фактически поручается ведение записей в книгах ЗАГС и выясните, как поставлено дело регистрации.

Все книги регистрации смертей за 1933 год и за 1932 год, начиная с ноября месяца Областной Исполнительный Комитет требует из сельсоветов и передать для хранения в Секретную Часть Райисполкома.

В дальнейшем Вы должны не ослаблять внимания к постановке учета естественного движения населения в РИКУ, проверяя ежемесячно результаты учета.

О принятых Вами мерах ОИК просит сообщить.

ЗАМ. ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ХАРЬКОВСКОГО ОБЛАСТНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА - /ЗАГРЕ/

ВРИД НАЧАЛЬНИКА ОБУПУХ - /ГОХБЕРГ/

ВЕРНО:

Отпечатано 66 экз.

расс. согласно при оригинале.

Ф.Р-3683, оп. 2, спр. 2, арк. 56

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

Ольга Гнезділо

Державний архів Харківської області зустрічає іноземні делегації

2 червня 2008 р. працівники Державного архіву Харківської області приймали членів обласного організаційного комітету по вшануванню пам'яті жертв Голодомору і групу американських та канадських журналістів, які за рекомендацією Українського інституту національної пам'яті знімали на Харківщині документальний фільм про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. Директор держархіву області Л.М. Момот і начальник відділу організації та координації архівної справи О.С. Гнезділо взяли участь у зйомці сюжету для зазначеного фільму про архівні документи, які свідчать про Голодомор 1932-1933 рр. у Харківській області.

З документами архіву ознайомилися американський режисер Бобі Лі, члени його знімальної групи і канадська дослідниця теми Голодомору Марта Томків.

Наступного дня дослідницька група виїхала до Валківського району, який найбільш з районів області постраждав під час Голодомору 1932-1933 років.

18 вересня 2008 р. у читальному залі держархіву області відбулася зустріч його працівників, дослідників Голодомору в Україні, членів обласного організаційного комітету із вшанування пам'яті жертв Голодомору з Надзвичайним і Повноважним послом Литовської республіки в Україні Альгірдасом Кумжею та учасниками знімальної групи литовського телебачення Рімасом Бружасом та Міндаугасом Ціценасом, які знімали на Харківщині документальний фільм про Голодомор 1932-1933 років в Україні. Директор держархіву області

Л.М. Момот і начальник відділу організації та координації архівної справи О.С. Гнезділо взяли участь у зйомці сюжету для зазначеного фільму про архівні документи, які свідчать про Голодомор 1932-1933 рр. у Харківській області.

Учасники зустрічі (зліва-направо): члени знімальної групи литовського телебачення Р. Бружас, М. Ціценас, посол Литовської республіки в Україні Альгірдас Кумжа, заступник начальника управління внутрішньої політики Харківської облдержадміністрації Л. Петренко, директор Державного архіву Харківської області Л. Момот

Пан Кумжа розповів архівістам і дослідникам про мету візиту литовської делегації на Харківщину: «Головна мета нашого приїзду – створити фільм про Голодомор. Як ви знаєте, наприкінці листопада виповнюється 75 річниця цієї трагедії і ми подивилися у себе в Литві, що немає жодного фільму, і взагалі небагато інформації на цю тему. А потреба у такій інформації є. Тому наше литовське телебачення вирішило створити

Дослідники Голодомору

фільм про Голодомор і надіслало до України найкращих телемитців, кіножурналістів. А моя мета як посла – познайомитися з містом, дуже цікавим містом, і поспілкуватися з людьми, оскільки мене також дуже цікавить тема Голодомору. Це величезна трагедія не тільки для України, а й для Європи».

Посол Литви нагадав, що його країна однією з перших на офіційному рівні висловила співчуття українському народу у зв'язку із трагедією Голодомору, а також визнала його актом сталінського геноциду проти українського народу. Також Альгірдас Кумжа висловився, що, на жаль, протягом тривалого часу найбільша трагедія українців замовчувалася і багато людей про неї досі нічого не знають. Тому документальний фільм, який буде знятий литовським телебаченням, допоможе заповнити цю прогалину.

У ході зустрічі знімальна група литовського телебачення також записала спогади свідка Голодомору 1932-

1933 років у Харківській області Миколи Семеновича Баркова, якому виповнилося 94 роки, та поспілкувалась з дослідником теми Голодомору в Україні Володимиром Михайловичем Пасічником, який згадував розповідь своєї матері про ті тяжкі часи.

Після зустрічі в архіві гості з Литви побували у краєзнавчому музеї м. Валки та у селі Замістя Валківського району, де взяли участь у церемонії відкриття пам'ятного Хреста жертвам Голодомору.

Того ж дня директор держархіву області Л.М. Момот надала інтерв'ю знімальній групі Харківського прес-центру «Майдан свободи» і взяла участь у прес-конференції, організованій цим прес-центром. У прес-конференції взяли участь Надзвичайний і Повноважений посол Литовської республіки, знімальна група литовського телебачення, журналісти газет, теле- і радіокомпаній, дослідники Голодомору в Україні та представники громадськості.

Відомості про авторів

Гнезділо Ольга Сергіївна – начальник відділу організації та координації архівної справи Держархіву Харківської області

Іванська Тетяна Володимирівна – начальник відділу забезпечення збереженості документів Держархіву Харківської області

Михасенко Любов Олександрівна – начальник відділу формування НАФ та діловодства Держархіву Харківської області

Момот Людмила Михайлівна – директор Держархіву Харківської області

Пантелєєва Лідія Єгорівна – начальник відділу довідкового апарату та обліку документів Держархіву Харківської області

Харченко Наталія Михайлівна – заступник начальника відділу інформації та використання документів Держархіву Харківської області

Юдіна Лариса Миколаївна – к.і.н., заступник директора Держархіву Харківської області

Харківський архівіст: науково-інформаційний вісник. – Х., 2008. Спецвипуск.– 72 с.

Спеціальний випуск «Харківського архівіста» містить офіційні документи, публікації та добірки матеріалів з історії Голодомору 1932-1933 років на Харківщині, матеріали з практики архівної справи та діловодства.

Для архівістів, студентів-істориків, наукових співробітників, усіх, хто цікавиться історією рідного краю, архівознавством та діловодством.

Надруковано в типографії ФОП Білетченко В.В.
Тираж 200 прим.

Передрук матеріалів допускається тільки з дозволу редакції вісника

Думка автора статей може не співпадати з думкою редколегії.

Матеріали не повертаються та не рецензуються.